

Een briefwisseling over religie en onderdrukking

Staf Schmidt schreef ons een brief waarin hij kritiek uit op een eerder gepubliceerd artikel. Eerst bereikte ons zijn schrijven zonder woord vooraf. Daarna stuurde hij het ons toe met een woord vooraf. In een repliek gaat Guy Quintelier in op de beweringen van Staf Schmidt.

I. Vooraf

Guy Quintelier stelt in "Communisme en conflict" (IMAVO 1996) terecht dat elk leven en dus ook elk samen-leven noodzakelijkerwijs en uiteraard conflictgeladen is. Juist daardoor is ons bestaan dynamisch, scheppend, creatief.

Vandaar zijn juiste stelling dat ideologieën die deze conflictgeladen feitelijkheid ontkennen of willen verdoezelen vernietigend, ja onderdrukkend bezig zijn.

In VMT van juni 2003 gaat hij m.i. een brug te ver. Hij stelt categorisch dat elke religie een harmonie-model nastreeft, m.a.w. alle conflicten negeert of ontkent. (In de meeste religies is er evident een strijd tussen "goed en kwaad", tussen "zonde en heilig", tussen eigen identiteit en gevestigde machten, enz.)

Hij zegt dus: "elke religie is onderdrukkend".

Logischerwijs moet hij concluderen: "daarom moet elke religie bestreden én onderdrukt én vernietigd worden!"

Ik kon niet nalaten hierover een repliek te formuleren.

Betreft: Religie en kritiek, Guy Quintelier

In VMT 37/2 JUNI 2003

In zijn bijdrage slaat Guy Quintelier een aantal keren de bal mis...

Met zijn gratuite beweringen etaleert hij m.i. een antimarxistische, want dogmatische grondhouding.

Wellicht is hij onbewust bevooroordeeld door zijn atheïstische achtergrond.

Het is toch niet verwonderlijk dat een groep die onderdrukt wordt b.v. door het Stalinisme (verbranding van boeken, kerken worden centra van het atheïsme, godsdienstonderwijs verboden because "onderdrukkend") terecht of ten onrechte teruggrijpt naar de eigen "religieuze identiteit". Want dit wordt in de dagdagelijkse praktijk ervaren als "bevrijdend" in vergelijking met vorige "atheïstische situatie"

Zou in het communistisch manifest Marx en Engels niet elk "dogmatisch" marxisme als een contradictio in terminis (cfr ex-sovjetunie, kapitalistische tendens in China,) gekarakteriseerd hebben?

Wie zich namelijk uitsprekt tegen bepaalde vormen van marxisme als zijnde onderdrukkend, wordt afgedaan als een "pion" van het Kapitalisme of als reactionair...

Wie zich vanuit een religieuze inspiratie inzet voor kapitalistische structuurhervormingen wordt afgedaan als "nuttige idioot" of in het beste geval als een onderontwikkelde bijgelovige die nog moet bekeerd worden tot het wetenschappelijke dialectische materialisme...

Inderdaad bepaalde vormen van elke ideologie kunnen in de realiteit onderdrukkend zijn, soms voor een minderheid, soms voor de meerderheid. Dé vraag die meer expliciet wetenschappelijk moet verklaard worden is m.i: wat is "onderdrukking in die bepaalde tijd en in die bepaalde plaats en voor die concrete mensen" en vooral wat is objectief "zelf-onderdrukking"? De bewegingen rond Jezus van Nazareth, Mohamed, Boudha, Lenin, Trotski,

Gandhi, Confucius e.a. waren in hun tijdsge-
wricht emancipatorisch namelijk bevrijdend voor
concrete mensen. Tot zij versteend geraakten in
machtsstructuren als Kerk, Partij, Staat. Pas dan
ontstond het gevaar voor "onderdrukking" en
"zelfonderdrukking", omdat elke kritiek en zeker
elke autokritiek werd afgedaan als een aantasting
van de principes van de eigen ideologie doch in
feite een aantasting betekende van de privileges
van de machthebbers van die verstarde oorspron-
kelijk emancipatorische beweging.

Omdat bepaalde vormen van een marxistische ideologie - in wezen antimarxistisch zijn én ook een
harmoniemodel nastreven (de ideale maatschappij
van boeren en arbeiders... de nieuwe mens...) moeten zij eveneens als "onderdrukkend" worden
gekenschetst! (cfr. o.a. Guy Quintelier in "Com-
munisme en conflict")

Wanneer bepaalde vormen van religie in wezen anti-
religieus zijn want een harmoniemodel nastreven
zijn zij inderdaad onderdrukkend én zelfonder-
drukkend.

Edoch de essentie van "religie" verminken tot
loutere "theologie" is de paradoxale complexe
werkelijkheid geweld aandoen. Een "religie" is
nooit statisch, is steeds onderdeel van een dyna-
misch antropologisch en historisch project.

M.a.w. de bewering dat elke religie een harmoniemodel
nastreeft en dus onderdrukkend is, wordt wel degelijk
tegensproken door de theorie én de praktijk
van de zgn. "bevrijdingstheologie" en andere reli-
gieuze emancipatiebewegingen: Camillo Torres
vervoegde de guerrilla in Colombia, Helder
Camara was de actieve spreekbuis van de onder-
drukten in Brazilië, Maarten Luther King...
Mahathma Gandhi, Bisschop Romero in El Salvad-
or,

Meer terug in de tijd: de eerste christelijke
gemeenschappen versus de gevestigde orde, de
stichting van abdijen overal in Europa, de bewe-
ging rond Franciscus van Assisi.

(cfr. Dorothe Sölle "Mystiek en Verzet")

Hun bevrijdende inzet hebben zij geput op de
eerste plaats uit hun religieuze inspiratie en voor
sommigen aanvullend uit een marxistische analyse.
Dit is ook zo voor de kleine beweging in Vlaan-
deren "Christenen voor het Socialisme".

De inzet voor fundamentele structuurhervormin-
gen is niet zomaar uitgevonden door het "dialec-
tisch materialisme" die er een bijdrage heeft aan
toegevoegd, maar is het resultaat van een "multitude" van
stromingen.

Kortom de stelling "elke religie is onderdruk-
kend" is filosofisch, wetenschappelijk, humanis-
tisch onrechtvaardig, fout én onderdrukkend.

Ik beweer niet dat elke ideologie onderdrukkend
is. Wel dat bepaalde vormen van "marxisme"
evenzeer de bevrijding van de mens in de weg
staan, vooral wanneer zij versteend geraken in
machtsstructuren. Men moet zichzelf blijven
onderschikken aan het "goddelijke principe" van
de "dictatuur van het proletariaat", of meer actu-
eel aan de "wetenschappelijke maatschappij ana-
lyse".

Ik zou niet durven beweren dat elke vorm van
"atheïsme" onderdrukkend is. Want dit wordt mani-
fest tegengesproken door atheïsten als Apostel,
Kruithof, Albert Camus Marguerite Yourcenar en
zovele anderen.

Zij laten alle mogelijkheden open voor creatieve,
ja mystieke agnostische ervaringen, die voor mas-
samensen in de loop der tijden dé inspiratiebron
waren voor fundamentele structuurhervormin-
gen.

Deze atheïstische mens wil dus helemaal niet de
opheffing van al wat het menselijk leven mogelijk
maakt. Zij streven geenszins de vernietiging van
het totaal menselijke na.

Een links filosoof/militant bekritiseert elke vorm van
Ideologie - ook verpakt als marxisme of atheïsme -
wanneer deze zich als het absolute (goddelijke)
juiste voorstelt. En dus niet alleen religie "an
sich".

Hetgeen ik probeerde aan te tonen.

Pas dan is er sprake niet van illusie maar van reële menselijke
bevrijding.

Staf Schmidt

II. Een repliek:

Mijn eerder schrijven blijkt nogal verwarrend te
werken. Staf Schmidts reactie in twee afleveringen
is niet erg helder en duidelijk.

Hij verwijt me bijvoorbeeld wel dat ik "een anti-
marxistische, want dogmatische grondhouding"
"etaleer". Maar wat daarbij in zijn brief niet dui-
delijk is, is hoe hij de verhouding tussen marxis-
me en dogmatisme ziet. Enerzijds wordt dogma-
tisme als antimarxistisch aangeduid, anderzijds
stelt Staf Schmidt "bepaalde vormen van marxis-
me" als onderdrukkend voor. Zou Staf Schmidt
niet beter het communistisch manifest eens lezen
- zo dik en zo moeilijk en onbereikbaar is het
niet - om een antwoord te krijgen op zijn vraag,
of daarin Marx en Engels niet elk "dogmatisch"
marxisme als een contradictio in terminis geka-
rakteriseerd zouden hebben? Wat Marx en Engels
in het communistisch manifest wel doen - maar

misschien zijn ze daarin ook dogmatisch –, is het reactionaire, feodale priestersocialisme bekritisieren. Ze keren zich ook tegen de utopische socialisten en communisten die “hun doel langs vreedzame weg (willen) bereiken en proberen door kleine, uiteraard mislukkende proefnemingen en door de macht van het voorbeeld een weg te banen voor het nieuwe maatschappelijke evangelie”. Marx en Engels zijn duidelijk tegen een denken dat uitgaat van religieuze en utopische vooropstellingen.

Voor alle duidelijkheid toch nog even kort mijn syllogistische redenering – men vindt ze meer uitgewerkt in VMT, 36ste jaargang, nr. 4 (december 2001), pp. 2-4:

Stelling 1 (maior): Wie harmonie idealiseert, werkt onderdrukkend en wordt gemakkelijk gewelddadig.

Stelling 2 (minor): Religie idealiseert harmonie.

Conclusie: Religie werkt onderdrukkend en wordt gemakkelijk gewelddadig.

Staf Schmidt lijkt akkoord te gaan met stelling 1 – toch volgens zijn “vooraf”.

Hij gebruikt wel het woord ‘model’ in plaats van ‘ideaal’. Dit kan aanleiding geven tot misverstanden. Ik meen dat het idealiseren van de harmonie aanleiding geeft tot het ontstaan van wantoestanden. Mensen streven wel harmonie na, en daaraan is niets verkeerd. Het begint verkeerd te lopen, wanneer men de harmonie idealiseert. Dan wil men geen enkel conflict meer aangaan én aanvaarden. Door het woord ‘model’ i.p.v. ‘ideaal’ te gebruiken, gaat deze niet onbelangrijke nuance verloren.

Stelling 2 ligt moeilijk voor Staf Schmidt.

Hij meent dat bepaalde vormen van religie in wezen antireligieus zijn wanneer ze een ‘harmoniemodel’ nastreven. Als ik het goed begrijp, dan streeft men volgens Staf Schmidt in de religie niet noodzakelijk harmonie na, laat staan dat men ze daarbij zou idealiseren. Wie dat toch beweert, zou “de essentie van ‘religie’ verminken tot loutere ‘theologie’”, en daarbij “de paradoxale complexe werkelijkheid geweld aandoen”, want religie is niet onderdrukkend maar bevrijdend. Het is dan wel merkwaardig dat hij over “bevrijdingstheologie” spreekt – als dat dan niet een contradictio in terminis is!

Nu, mijns inziens streeft men in de religie wel harmonie na. Daarover getuigen alle mogelijke

religieuze geschriften en gebouwen: men wil opnieuw de harmonieuze geborgenheid van de moederschoot. De strijd tussen “goed en kwaad”, “zonde en heilig” bestaat toch maar, omdat men de harmonie idealiseert (als het “goede” en het “heilige”) en al wat dat tegenspreekt als “kwaad” en “zonde” diaboliseert. Wie de harmonie idealiseert, trekt ten strijde tegen alles wat die harmonie bedreigt. In een religie wil men buiten de conflictgeladen realiteit staan, en zoekt men een harmonische verhouding tot de wereld. Een religie is op zoek naar statische harmonie, maar wordt in die zoektocht geconfronteerd met de dynamische, conflictgeladen realiteit waarmee ze niet kan terecht komen. (Vanuit een harmonie-standpunt kan men het conflictuele niet begrijpen; vanuit een conflictstandpunt kan men de harmonie wel plaatsen.) Religie wil dat conflictuele dan ook uitschakelen: ze wil de ‘zonde’ en het ‘kwaad’ overwinnen en tenietdoen.

Daar ik de idealisering van de harmonie ook binnen de religie bekritisier, snijdt de bewering dat ik “onbewust bevooroordeeld ben door mijn atheïstische achtergrond” echt geen hout: 1) ik vermeld toch zelf duidelijk en bewust mijn uitgangspunt; en 2) mijn uitgangspunt is nog ‘erger’ dan het atheïsme: ook de atheïstische religiositeit bekritisier ik. De vraag of er al of niet een god bestaat, is maar van een tweede orde en volgens mij niet relevant, daar de idealisering van het religieus gevoel ook kan plaatsgrijpen zonder het geloof in het bestaan van een god. Binnen een atheïstische religiositeit blijft men nog steeds de harmonie idealiseren. Men meent dat de onderdrukking voortvloeit uit het godsdienstig instituut. De institutionalisering van het religieus gevoel zou dan verhinderd moeten worden. Staf Schmidt keert zich ook tegen de ‘verstening’ van dit gevoel in een kerkelijke machtsstructuur. Zou hij dan de ‘stalinistische’ handelswijze die zich tegen de versteende kerk richt, niet moeten goedkeuren?

Werkt trouwens religie bevrijdend? Wat men in religie doet, is de noodzakelijke conflictgeladen realiteit van het menselijk bestaan ontvluchten. Dat kan – illusoir – als bevrijdend opgevat worden. Maar de religieuze vrijheid is maar een vrijheid die kan bestaan als andere mensen in de plaats van de religieus vrije de noodzakelijke conflictgeladen relaties met de realiteit op zich nemen. In de middeleeuwse abdijen, bij voor-

beeld, konden sommigen zich maar aan louter contemplatief leven wijden, als anderen de zware veldarbeid uitvoerden. Als de vrijheid erin bestaat zich op een goddelijk standpunt te stellen – zoals de bevrijdingstheologie zich m.i. doet – dan kan daar geen echte bevrijding voor de concreet levende mens van uitgaan, – dan wil men alleen maar onraakbaarheid en onkwetsbaarheid nastreven en elk mogelijk menselijk conflict ontvluchten. In zo'n houding gaat men nogal gemakkelijk aan onderdrukking van al het conflictbrengende en zelfonderdrukking van al wat het zelf bindt aan de conflictuele realiteit doen. Met een relativistisch begrip van 'onderdrukking' en 'zelfonderdrukking' praat men in feite 'onderdrukking' en 'zelfonderdrukking' goed.

Voor Staf Schmidt wordt religie onderdrukkend, wanneer ze theologie is. De theologische vorm van de religie werkt onderdrukkend. Centraal in Staf Schmidts redenering staat namelijk de bewering dat "bepaalde vormen van elke ideologie (...) in de realiteit onderdrukkend (kunnen) zijn". Wat ik graag van Staf Schmidt zou vernemen, is: welke vormen juist? Wat maakt dat een bepaalde vorm onderdrukkend is, en een andere niet. Mijn antwoord daarop is die vormen die de harmonie idealiseren. Religie is echter een ideologievorm die helemaal gericht is op de realisatie van het harmonie-ideaal.

Staf Schmidt trekt in zijn "vooraf" nog een extra conclusie uit mijn redenering: "daarom moet elke religie bestreden én onderdrukt én vernietigd worden". Dat is een conclusie die ik niet expliciet trek en ook niet zou willen trekken. Elke mens kent wel het religieuze gevoel, zonder dat hij of zij daarvoor godsdienstig is. De 20ste-eeuwse kenner van de wereldgodsdiensten, Romain Rolland omschrijft het als het gevoel van "onlosmakelijke verbondenheid met het geheel". Het verkeerde is dat men dit gevoel zou idealiseren, en dat men vindt dat al het menselijke denken en handelen vanuit dit gevoel zou moeten vertrekken, dat alle menselijke denken en handelen als uiteindelijk doel de realisatie van het religieuze ideaal moet hebben, of met andere woorden gezegd: het harmonie-ideaal moet realiseren.

Het is niet wenselijk om dat religieuze gevoel zelf uit te schakelen. Het is volgens mij ook zo goed als onmogelijk om het te vernietigen: het heeft te diepmenselijke wortels. Dat gevoel mag gerust blijven bestaan. In mijn conflictdenken worden conflicten niet geïdealiseerd. Het aangaan en aanvaarden van conflicten houdt juist in dat men met

zijn eigen harmonieverlangen op een realistische en niet geïdealiseerde manier kan omgaan.

Men kan zich echter wel afvragen of Staf Schmidt zelf niet vindt dat elke religie als instituut volgens hem niet moet bestreden, onderdrukt en vernietigd worden.

Ik hecht geen belang aan zijn verwijt dat ik dogmatisch en bijgevolg antimarxistisch ben. Ik probeer een stelling te verdedigen door argumenten aan te dragen. Dat lijkt me allesbehalve een dogmatische werkwijze te zijn. Ik leg mijn redenering voor. Of meent Staf Schmidt dat een stelling die zijn denken tegensprekt, niet anders dan dogmatisch kan zijn? Schmidt heeft natuurlijk gelijk, wanneer hij stelt dat wie zich binnen een onderdrukkende vorm van marxisme kritisch opstelt, wordt afgedaan als een "pion" van het kapitalisme of als reactionair wordt gebrandmerkt. Het is typerend voor elk dogmatisme dat het geen kritiek op zichzelf aanvaardt. Wie, bij voorbeeld vanuit een religieus ideaal, de harmonie idealiseert, aanvaardt niet dat die verstoord wordt, en wordt dus gemakkelijk dogmatisch. Zo iemand bekritiseert de andersdenkende. Reactionaire, dogmatische kritiek kan dus bestaan. Een dogmaticus is ook kritisch, namelijk tegenover andersdenkenden. Een criticus verschilt van een dogmaticus, dus niet doordat hij kritisch is en de andere niet, maar doordat hij ook zelfkritisch is.

Het is juist dat de dogmatische interpretatie van Marx' denken aanleiding heeft gegeven tot onderdrukking van grote mensengroepen. Een (zelf)kritische lectuur van de klassiek-marxistische geschriften is dan ook meer dan noodzakelijk om na te gaan welke beweringen nog dienstig kunnen zijn in een maatschappijkritisch denken. Een terugval op de idealisering van het religieuze gevoel kan echter daartoe geen bijdrage geven. Marx heeft m.i. enorm gelijk wanneer hij stelt dat de vooropstelling van elke kritiek de kritiek op de religie is. Zonder kritiek op het religieus ideaal is echte maatschappijkritiek niet mogelijk. Religieus ideaaldenken en -handelen vernietigt het menselijke leven, omdat het een vlucht ervoor is.

Guy Quintelier